

Pierre Bayard

Kako govoriš o knjigah, ki jih nisi prebral

Rodil sem se v okolju, v katerem je bilo branje redkost; od te dejavnosti sem imel le malo užitka, vsekakor pa mi je primanjkovalo časa, se bi se ji posvetil, zato sem se večkrat znašel v neprijetnem položaju, če sem moral povedati svoje mnenje o knjigah, ki jih nisem prebral.

Na univerzi predavam književnost, zato se nikakor se morem izogniti komentiranju knjig, ki jih najpogosteje nisem niti odprl. To sicer velja tudi za večino mojih študentov, a če le eden izmed njih prebere besedilo, o katerem govorim, tvegam, da mi bo sredi predavanja segel v besedo in bom osramočen.

Poleg tega me pogosto prosijo, naj razpravljam o navedkih v svojih knjigah in člankih, ker pač pretežno komentiram knjige in članke, ki so jih napisali drugi. Ta naloga je toliko bolj problematična, ker v nasprotju z ustnimi izjavami, v katerih so lahko netočnosti brez posledic, pisni komentarji puščajo sledi in se jih da preveriti.

Zaradi teh vsem znanih okoliščin mislim, da lahko posredujem vsaj globlje razumevanje nebralčeve izkušnje in se lotim razmišljanja o tej prepovedani témi, če že nimam pravice, da bi komu solil pamet.

Ni presenetljivo, da besedila le redkokdaj hvalijo krepost nebranja. Če človek poskuša opisati svojo izkušnjo na tem področju, kot bom poskusil jaz, potrebuje malce poguma, kajti pri tem neizogibno naleti na vrsto notranjih ovir. Vsaj tri izmed njih so bistvenega pomena.

Prvo izmed teh ovir bi lahko poimenovali občutek dolžnosti, da bereš. Živimo v družbi, ki se sicer bliža zatonu, a v njej je branje še vedno predmet nekakšnega čaščenja. To čaščenje se še posebno nanaša na vrsto standardnih besedil (seznam je odvisen od krogov, v katerih se gibljete), ki jih morate skoraj obvezno prebrati, če želite, da vas jemljejo resno.

Druga ovira, sorodna prvi, a vendarle drugačna, bi se lahko imenovala dolžnost, da berete temeljito. Postrani nas gledajo, če ne beremo, skoraj enako slabo pa je, če beremo hitro ali besedilo le preletimo, še zlasti če to tudi priznamo. Skloraj nepredstavljivo je, na primer, da bi intelektualci, ki se ukvarja s književnostjo, priznal, da je Proustovo delo le preletel, ne pa ga prebral v celoti, čeprav to vsekakor velja za večino intelektualcev.

Tretja ovira se nanaša na metodo razpravljanja o knjigah. V naši kulturi velja tih sporazum, da mora človek knjigo prebrati, če želi kolikor toliko natančno govoriti o njej. Moje izkušnje pa kažejo, da je popolnoma mogoče poglobljeno razpravljati o knjigi, ki je nisi prebral, tudi – morda predvsem – z nekom, ki je prav tako ni prebral.

Poleg tega trdim, da je včasih lažje biti pravičen do knjige, če je nisi prebral v celoti ali če je sploh nisi odprl. V tem besedilu vztrajno zagovarjam trditev, da je branje tvegano – čeprav ljudje to pogosto podcenjujejo – za vsakogar, ki namerava govoriti o knjigah, še bolj pa za tiste, ki nameravajo napisati oceno.

Posledica tega zatiralskega sistema dolžnosti in prepovedi je, da so se laži o knjigah, ki smo jih zares prebrali, močno razširile. Poznam nekaj področij zasebnega življenja, o katerih je prav tako težko dobiti natančne podatke, izjemi sta le finance in spolnost.

Med strokovnjaki je hinavščina pravilo, lažemo pa najraje v skladu s pomenom knjige, o kateri govorimo. Čeprav sem sam prebral sorazmerno malo knjig, sem dovolj seznanjen z nekaterimi izmed njih – tudi tokrat mislim na Prousta –, da lahko ocenim, ali moji kolegi govorijo resnico, ko razpravljajo o njegovem delu, in vem, da je to pravzaprav redkost.

Laži, ki jih pripovedujemo, so predvsem laži, ki jih dopovedujemo sami sebi, kajti celo sebi težko priznamo, da nismo prebrali knjig, ki veljajo za obvezno branje. Tako kot na številnih drugih področjih v življenju tudi tu kažemo osupljivo sposobnost friziranja preteklosti, da se bolje prilega našim željam.

Naše nagnjenje k lažem pri razpravljanju o knjigah je logična posledica sramotnega madeža, ki zaznamuje nebralca, to pa povzroči kup bojazni, ki so (brez dvoma) zakoreninjene v zgodnjem otroštvu. Če torej želimo izvedeti, kako se lahko brez posledic izmuznemo iz razgovora o knjigah, ki jih nismo prebrali, moramo razčleniti nezavedni občutek krivde, ki jo povzroči priznanje, da nečesa nismo prebrali.

Še teže je razmišljati o neprebranih knjigah in razpravah, ki jih vzbudijo, ker je načelo nebranja samo po sebi nejasno, zato je pogosto težko vedeti, ali lažemo ali ne, ko rečemo, da smo neko knjigo prebrali. Že iz samega vprašanja sledi, da lahko potegnemo jasno črto med branjem in nebranjem, čeprav v resnici marsikateri način srečevanja z besedili sodi nekam med ti kategoriji.

Med knjigo, ki smo jo temeljito prebrali, in knjigo, za katero sploh nismo slišali, je vrsta stopenj, ki si zaslužijo našo pozornost. Kadar gre za knjige, ki smo jih domnevno prebrali, moramo pomisliti, kaj pravzaprav pomeni to branje – izraz, ki se lahko nanaša na veliko postopkov. Nasprotno pa številne knjige, ki jih na videz nismo prebrali, vplivajo na nas, ker se je njihova slava razširila v družbi.

Negotovost meje med branjem in nebranjem me je pripeljala do splošnega razmišljanja o vzajemnem vplivu knjig in ljudi. Moja raziskava torej ne bo omejena na razvijanje metod za beg pred neprijetnimi soočenji s knjigo. Okoliščine bom razčlenil in poskusil oblikovati pristno teorijo branja, tako da ga ne bomo več dojemali kot preprost, enostaven postopek, temveč bomo sprejeli vse njegove hibe, pomanjkljivosti in približke.

Metode nebranja

Poznamo več kot eno metodo nebranja; najtemeljitejša je tista, pri kateri sploh ne odpremo knjige. Za vsakega bralca, če je še tako predan, taka popolna abstinenca nujno velja tako rekoč za vse, kar je bilo objavljeno, in je torej naš prvotni način dojetanja knjig. Ne smemo pozabiti, da ima še tako zavzet bralec dostop samo do neskončno majhnega odstotka obstoječih knjig. Če se torej odločno ne odreče vsem pogovorom in pisanju, se bo vedno srečeval z dolžnostjo, da pove svoje misli o knjigah, ki jih ni prebral.

Če tak odnos priženemo do skrajnosti, pridemo do primera popolnega nebralca, ki nikdar ne odpre nobene knjige in vendar vse pozna ter brez oklevanja govori o njih. Tak primer je knjižničar v *Možu brez posebnosti*, stranski lik v Musilovem romanu, ki pa je zaradi svojega skrajnega pogleda in poguma, da ga brani, bistven za našo razpravo.

Musilov roman je postavljen v začetek prejšnjega stoletja, v deželo, ki se imenuje Kakanija in je parodija na avstro-ogrsko cesarstvo. Domoljubno gibanje, imenovano vzporedna akcija, je bilo ustanovljeno za razkošno proslavo bližajoče se obletnice cesarjeve vladavine, obletnice, ki naj bi bila veličasten zgled za preostali svet.

Voditelji vzporedne akcije, ki jih Musil opisuje kot smešne marionete, torej vsi po vrsti iščejo “odrešilno misel”, o kateri kar naprej govorijo, čeprav zelo nejasno, kajti v resnici se jim niti najmanj ne sanja, kakšna naj bi bila ta misel in kako naj bi uresničila svojo veliko nalogo zunaj državnih meja.

Med voditelji gibanja je najbolj smešen general Stumm (to po nemško pomeni “nem”). Stumm je trdno odločen, da bo odkril to veliko misel prej kot drugi in jo podaril ženski, ki jo ljubi – Diotimi, prav tako vidni članici vzporedne akcije:

*“Saj se spominjaš,” je rekel, “kako sem si vbil v glavo, da položim Diotimi k nogam odrešilno misel, ki jo išče. Pomembnih misli je, kot se kaže, zelo veliko, ampak ena mora biti navsezadnje najpomembnejša; edino to je vendar logično? Gre torej samo za to, da se spravi red v te misli.”**

General, človek skromnih izkušenj z velikimi mislimi in prikrojevanjem le-teh, kaj šele z metodami za razvijanje novih, sklene, da se bo odpravil v dvorno knjižnico – vrelec svežih misli –, “vdril v sovražne črte” in čim učinkoviteje poiskal “odrešilno misel”.

Obisk v knjižnici tega moža s skromnim poznavanjem knjig pahne v veliko duševno trpljenje. Kot vojaški častnik je vajen oblastnega položaja, tu pa se sreča z znanjem, ki mu ne ponuja nobenih orientacijskih znamenj, nič takega, na kar bi se lahko oprl:

“Stopala sva ob mogočnih knjižnih zakladih, in lahko rečem, da me ni nič posebno pretreslo, te vrste knjig niso nič hujše kot garnizijska parada. Ampak čez nekaj časa sem moral začeti računati na pamet, in to je dalo nepričakovan izid. Vidiš, poprej sem si mislil, če preberem vsak dan eno knjigo, potem bo to sicer zelo naporno, nekoč pa bo moralo biti tega le konec in potem bom lahko zahteval zase neki položaj v duhovnem življenju, tudi če eno ali drugo knjigo izpustim. Ampak kaj misliš, kaj mi je odgovoril knjižničar, ko najinemu sprehodu ni bilo konca in sem ga vprašal, koliko zvezkov pravzaprav vsebuje ta nora knjižnica? Zvezkov je tri milijone in pol, mi je odgovoril! Ko je to rekel, sva bila približno pri sedemsto tisoči knjigi, od tistega trenutka naprej pa sem neprenehoma računal; tebi bom to prihranil, v ministrstvu sem izračunal še drugič s svinčnikom in papirjem; na ta način bi potreboval deset tisoč let, da bi uresničil svoj namen!”

To srečanje z neskončnostjo dostopnih knjig človeka do neke mere opogumi, da se sploh ne loti branja. Kako bi se lahko pred tolikšnim številom

knjig, ki morajo skoraj vse ostati neznanke, ubranili sklepa, da je premalo, tudi če vse življenje prebiramo knjige?

Branje je najprej in predvsem nebranje. Celo najbolj strastni bralci, ki se temu početju vdajajo vse življenje, s tem, da vzamejo knjigo v roke in jo odprejo, prikrijejo nasprotno, čeprav hkratno dejanje: da nehote ne vzamejo v roke vseh drugih knjig v veselju in jih ne odprejo.

Če nas *Mož brez posebnosti* sili k razmišljanju, kako se pot kulturne pismenosti križa z neskončnostjo, nam daje tudi možno rešitev, ki jo je našel knjižničar, ko je pomagal generalu Stummu. Mož odkrije, kako se lahko orientira med milijoni knjig v knjižnici, če ne celo med vsemi knjigami na svetu. Njegova metoda je nenavadna, ker je tako zelo preprosta:

“Ker ga nisem takoj spustil, se na lepem zravna, kar zrastle je iz svojih mahedrajočih hlač, in pravi z glasom, ki je pomenljivo raztegnil vsako besedo, kakor da mora zdaj izreči skrivnost teh sten: ‘Gospod general,’ pravi, ‘vedeti hočete, kako da poznam vsako knjigo? To vam vsekakor lahko zdaj povem: ker nobene ne preberem!’”

General je osupel ob tem nenavadnem knjižničarju, ki se skrbno izogiba branju, ne zato, ker bi bil premalo kulturnen, temveč nasprotno, da bi bolje spoznal knjige:

“Veš, tedaj mi je bilo pa skoraj res že preveč. Ampak ko je videl mojo prepadenost, mi je stvar pojasnil. Skrivnost vseh dobrih knjižničarjev je, da od slovstva, ki jim je zaupano, nikoli ne preberejo več kot naslove knjig in kazalo. ‘Kdor se loteva vsebine, ta je kot knjižničar izgubljen!’ me je poučil. ‘Nikoli ne bo dobil pregleda!’

Zasopel ga vprašam: ‘Vi torej nikoli ne preberete nobene od teh knjig?’

‘Ne; razen katalogov.’

‘In vendar ste doktor?’

‘Gotovo, celo vseučiliški docent; zasebni docent za knjižničarstvo. Znanost o knjižnicah je tudi sama zase znanost,’ je pojasnil. ‘Kaj mislite, gospod general,’ je vprašal, ‘koliko poznamo sistemov, po katerih se knjige postavljajo, konzervirajo, urejajo po naslovih, popravljajo tiskovne napaake in napačni podatki na njihovih naslovnih straneh in tako naprej?’”

Musilov knjižničar torej pazi, da ne bi odprl knjig, ki so mu zaupane v varstvo, vendar do njih še zdaleč ni brezbrizen ali sovražen, kot bi človek

morda pomislil. Ravno nasprotno, njegova ljubezen do knjig – vseh knjig – ga spodbuja, da previdno ostaja zunaj njih iz strahu, da bi zaradi preveč izrazitega zanimanja za eno samo zanemaril vse druge.

Po mojem se modrost Musilovega knjižničarja skriva v ohranjanju razdalje. Tisto, kar reče o knjižnicah, v resnici najbrž velja za kulturno pismenost na splošno: kdor vtakne nos v knjigo, opusti resnično kultiviranje in morda celo branje samo. Kajti če pomislimo na število obstoječih knjig, moramo nujno izbrati med splošnim pogledom in posamezno knjigo, vsako branje pa je razsipanje moči v težavnem in dolgotrajnem poskusu, da bi obvladali celoto.

Modrost takega stališča je predvsem v pomenu, ki ga daje celoti, v trditvi, da smo lahko resnično kulturni le tako, da za cilj izberemo temeljitost namesto kopičenja osamelih delčkov znanja. Poleg tega trud, da bi obvladali vse, spremeni naš pogled na posamezno knjigo in nam omogoči, da presežemo njeno posameznost in dojamemo njen odnos do drugih knjig.

Musilov knjižničar dobro razume, da bi pravi bralec moral doumeti ravno take odnose. Zato ga tako kot številne njegove kolege manj zanimajo knjige kot knjige o knjigah:

“Rekel sem še nekaj o nekakšnih železniških vozniških redih, ki bi morali omogočati, da bi se dalo med mislimi vzpostaviti vsako poljubno zvezo in vsak priključek, in tedaj je postal prav grozljivo vljuden in mi je ponudil, da me odpelje v sobo s katalogi in me pusti tam samega, četudi je to pravzaprav prepovedano, ker smejo sobo uporabljati samo knjižničarji. Tako sem bil torej potem zares v Najsvetejšem knjižnici. Lahko ti rečem, imel sem občutek, kakor da sem stopil v notranjost kake lobanje; vse naokoli same police s svojimi knjižnimi celicami in povsod lestve, da se prestavljaš z njimi, in na pultih in mizah samo katalogi in bibliografije, nekak zgoščeni sok vsega znanja, in nikjer nobene pametne knjige za branje, temveč samo knjige o knjigah.”

Namesto katere koli posamezne knjige bi morale biti žarišče kultiviranja posameznika pravzaprav te povezave in soodnosnosti, tako kot bi se železniški kretničar moral osredotočiti na povezave med vlaki – torej njihova srečanja in proge – namesto na vsebino posamezne kompozicije. Musilova podoba možganov tudi močno podpira teorijo, da so odnosi med idejami veliko pomembnejši kot ideje same.

Lahko bi se izmikali knjižničarjevi misli, da ne sme brati knjig, ker ga tako zelo zanimajo knjige o knjigah, znane kot katalogi. Vendar imajo

ti poseben položaj in zares niso nič drugega kot sezname. So tudi vidni pokazatelji odnosov med knjigami, odnosov, ki bi morali močno zanimati vsakogar, ki ima resnično rad knjige in jih dovolj ljubi, da si jih želi obvladati vse naenkrat.

* * *

Misel na odmaknjenost, ki je bistvo knjižničarjevega razmišljanja, ima v praksi velik vpliv na nas. Ravno nagonsko dojetje tega načela nekaterim privilegiranim posameznikom omogoča, da se brez posledic izmuznejo iz okoliščin, zaradi katerih bi jih sicer obtožili, da so sramotno kulturno nepoučeni.

Kultivirani ljudje vedo (in imajo smolo, ker nekultivirani ljudje tega ne vedo), da je kultura predvsem stvar orientacije. Kultiviran nisi zato, ker si prebral neko določeno knjigo, temveč ker se znajdeš med knjigami vsega sistema; to pomeni, da moraš vedeti za obstoj takega sistema in biti sposoben poiskati vsako posamezno knjigo v razmerju do drugih. Notranjost knjige je manj pomembna kot njena zunanost, ali če vam je ljubše, notranjost knjige je njena zunanost, kajti pri vsaki knjigi so najvažnejše tiste, ki stojijo zraven nje.

Tedaj skoraj ni pomembno, če kultiviran človek ni prebral niti ene same knjige, kajti čeprav njene vsebine ne pozna natančno, morda vseeno ve, kje jo lahko najde, ali z drugimi besedami, kje stoji v razmerju do drugih knjig. To ločevanje med vsebino knjige in njeno lokacijo je bistveno, kajti ravno to omogoča ljudem, ki jih ni strah kulture, da spregovorijo, ne da bi se bali katere koli teme.

Jaz, na primer, nisem "prebral" Joyceovega *Uliksa* in zelo verjetno je, da ga tudi nikoli ne bom. "Vsebinska" knjige mi je torej v glavnem neznan; vsebinska, ne pa tudi lokacija. Vsebinska knjige je seveda pretežno njena lokacija. To pomeni, da sem popolnoma sproščen, kadar se začnemo pogovarjati o *Uliksu*, ker ga lahko sorazmerno natančno umestim v razmerju do drugih knjig. Vem, na primer, da zgodba temelji na *Odiseji*, da je slog pripovedovanja tok podzavesti, da dogajanje poteka v Dublinu v enem samem dnevu itn. Posledično ugotavljam, da pogosto brez najmanjše zaskrbljenosti uporabljam namige na Joycea.

Še boljše, med razčlenjevanjem ozadja razmerja med vplivi pri pogovoru o branju sem sposoben brez sramu namigovati na to, da nisem bral Joycea. Kot vsaka druga je tudi moja miselna knjižnica sestavljena iz vrzeli in praznin, v resnici pa to ni noben problem: dovolj dobro je založena, da skoraj popolnoma zakrije posamične luknje.

Večina izjav o neki knjigi ne govori o knjigi sami, čeprav imamo morda tak vtis, temveč o večjem izboru knjig, od katerih je v določenem trenutku

odvisna naša kultura. Prav ta izbor, ki ga bom odslej imenoval *skupinska knjižnica*, je resnično pomemben, kajti pri vseh razpravah o knjigah je bistveno ravno naše obvladovanje te skupinske knjižnice. Obvladovanje pa pomeni nadzor nad razmerji in ne nad katero koli izločeno knjigo; to zlahka vključuje tudi nepoznavanje večine celote.

Torej bi lahko trdili, da neka knjiga preneha biti neznana, kakor hitro stopi v naše vidno polje, in če o njej ne bi vedeli skoraj ničesar, bi si jo vseeno lahko predstavljali ali razpravljali o njej. Pri kultiviranem ali radovednem človeku en sam bežen pogled na naslov knjige ali njene platnice priključuje v spomin vrsto podob in vtisov, ki se hitro zlijejo v začetno mnenje, to pa mu olajša celota knjig, na splošno predstavljenih v kulturi. Za nebralca je torej že najbolj bežno srečanje s knjigo lahko začetek pristne osebne polastitve, vsaka neznana knjiga, na katero naletimo, pa nam že v prvem hipu postane znana.

Posebnost nebranja Musilovega knjižničarja je, da njegov odnos ni pasiven, temveč aktiven. Številni kultivirani posamezniki so nebralci in nasprotno, številni nebralci so kultivirani posamezniki, kajti nebranje ni le odsotnost branja. To je pristna dejavnost, pri kateri človek zavzame stališče do velikanske plime knjig in se s tem zavaruje pred utopitvijo. Zato si zasluži, da jo zagovarjamo in celo poučujemo.

Neizurjeno oko seveda skoraj ne more ločiti odsotnosti branja od nebranja. Dopuščam, da nič ni bolj podobno osebi, ki ne bere, kot druga oseba, ki prav tako ne bere. Če pa gledamo, kako se ti osebi soočita s knjigo, takoj opazimo razliko v njenem vedenju in motivaciji zanj.

Prvega človeka, ki ne bere, knjiga ne zanima, vendar jo dojema kot vsebino in lokacijo hkrati. Enako brezbrizen je do razmerja te knjige do drugih in do njene vsebine in niti najmanj ga ne skrbi, da bo zaradi zanimanja za eno knjigo morda videti, kot da zavrača druge.

Drugi človek, ki ne bere, se vzdržuje branja kot Musilov knjižničar, da bi dojel bistvo knjige, torej način, kako se knjiga prilega knjižnici kot celoti. Pri tem bi težko rekli, da ga knjiga ne zanima, nasprotno. Razume povezavo med njeno vsebino in lokacijo in zato se je odločil, da ne bo bral; ta modrost prekaša modrost številnih bralcev, če prav pomislimo, pa kaže tudi večje spoštovanje do knjige.

Prevedla Dušanka Zabukovec

*Roman Roberta Musila *Mož brez posebnosti* je izšel leta 1962 pri Cankarjevi založbi v Ljubljani. Navedki v besedilu so iz prevoda Janeza Gradišnika, str. 495, 496, 497–498, 498–499. (Op. prev.)